

A BEFEJEZETT MELLÉKNÉVI IGENEVEKRŐL

Ács Károly verseiből való példákkal

C S E H M Á R T A

Fáradt, nőtt, elmerült: igéknek vélhetnénk őket az alakjuk miatt – az *elmerül*, *nő*, *fárad* igék múlt idejű alakjainak –, csakhogy nem állítmányai a mondatnak, amelyben állnak, tehát nem igék:

- (1) Mi minden hullik a földre,
hány *fáradt* porszem, üstökös?
(*Amíg a levél földet ér*)
- (2) Kicsi kis fények, parányi kampók,
ti dobtatok át a szakadékon,
ha nagy volt és sűrű a sötétség,
mécsetek lángja lobbant fel, vékony

sugárt bocsátva *fáradt* szemembe,
horkoló szörnyek sorfala mentén,
győzve az ösvényt, győzve a sátánt
vittetek át a magasok lentjén.
(*Pillantás vissza s előre*)
- (3) Fordíthatom bármerre arcomat,
Mindenütt csak őt látom, az Atyát,

Amint véreres, *fáradt* isteni
Szemeit aggódón rám szegezi,
Mintha kérdné: „Te sem bírod tovább?”
(*Családi portrék*)

- (4) Mire rájössz, hogy ki voltál, más vagy
Vagy tán nem is vagy, kósza látomás vagy
Kóróba *nőtt* vidéki állomás, vagy
Bedőlt tárna, elhagyott kórakás vagy

Mégis vagy, és ezt nem adhatod másnak
Mert akik élnek, magukra vigyáznak
Akik meghaltak, örökre megállnak
És aki áll, egy ideig még várhat

(Mottó)

- (5) Hogyha már-már elepeszt a kórság,
Úgy szomjazod az igaz lét kortyát,
tő vár rád, *elmerült*, partjanincs
gyerekkorod őstava: Palics.

(„Nádas tavon”)

Az állítmány szerepét is betölthetik azért, a névszói(-igei) állítmányét, ez azonban viszonylag ritkábban fordul elő, és vannak nyelvészek, nyelvművelők, akik – többnyire indokolatlanul – nem is látják szívesen állítmányi szerepben ilyen szavakat. (A *Magyar Nyelvőrben* nagy vita folyt erről a kérdésről. A vita eredményének összefoglalását l. LŐRINCZE, 1988.)

Az (1)–(5) példák egyöntetűen azt mutatják, hogy tulajdonságot jelölő szavakról van itt szó, jelzői szerepű szavakról, azaz nem minden ok nélkül vetődhet föl az a gondolat (elemzések során elő szokott fordulni ez is), hogy melléknevek lehetnek, hiszen a mondatbeli szerepük olyan, hogy a *tő*, az *állomás*, a *szem*, a *porszem* főnevek milyenségét, valamilyen tulajdonságát nevezik meg. Ez a vélekedés valamivel közelebb áll az igazsághoz, mint igéknek gondolni őket: szerepük, funkciójuk – a jelentésük – nagyon közel áll a melléknevekéhez, míg a múlt idejű igealakokkal „csak” az alakjuk miatt téveszthetők össze. (A beszédben viszont, tudjuk, a tartalom a fontosabb, nem a forma.)

De tulajdonságot fejeznek ki állítmányként is, miként a (6)–(9) idézetekből látjuk:

- (6) Van még szakadék, él még a sátán,
fáradt a szemem, gyenge az újra:
vigyetek hát ti, múlt örömöcskék,
állítsatok fel újra meg újra!

(*Pillantás vissza s előre*)

- (7) Szerszámmért nyúlt, de *fáradt* volt, letette
(*A születés pátosza*)
- (8) [a telefon]
foglalt . . . már megint *foglalt* . . .
- (9) csak az unalmas, lelketlen csipogás:
tí-tí-tí-tí-tí-tí-*foglalt*. Újra meg újra.
(*Újévi körtelefon*)

Ezeknek a szavaknak az esetében a megfelelő igealakokkal fönnálló gyakori és nyelvtörténeti ismereteink szerint egyáltalán nem véletlen homonímiáról (azonosalakúságról) kell tudnunk. Azért kell ezt a homonímiát számon tartanunk, hogy elemzéseink során ne legyen zavaró tényező sem itt, sem más szavak esetében az, hogy valamely szónak a mondatban jelenvaló szófaji érteke esetenként más is lehet, mint a tudatunkban hozzá kapcsolt jellemző, tipikusnak tartott szófaji érték.

(Magában álló szónak a szófajisága gyakran nem is értékelhető kizárólagosan; pl. a *dob*, az *ír*, a *meg*, az *az*, és a *követ* szavakkal egy ilyen mondat is szerkeszthető: *Az ír fiú port meg követ dobott az autóra* – de szerkeszthető velük mondat így is: *A követ siettében a dobon írta meg az üzenetét.*)

A *Hív a mély* című versben a *mély* és a *magas* szavakat, vagy pl. a (6) számú idézetben, amely a *Pillantás vissza s előre* című versből való, a 2. sor *újra* szavát főnévként használja a költő. Szerepel itt ugyanakkor az *ég* szó is; ezt a hangsört főnévként is, igeiként is ismeri a magyar nyelv. Itt az igei értékű *ég* van jelen: *Ég a magas és / hűvös a mély / Végre hazaérsz / gyere ne félj*. Hasonló módon főnevesített szavakat találunk a (4) idézetben is: a *magasok lentjén*, továbbá a (23)-ban a *jó* is főnévi értékű.

Ács Károly szívesen játszik el a szavak homonímiájával – lásd pl. a *Mottó* vagy a *Légy* című verseket –, azonban az a fajta homonímia, amelyről ezúttal szó van, rendszerint nem eszköze a költői játékoságnak; az, hogy vannak ilyen kétarcú szavaink, olyan természetes, megszokott adottsága a nyelvnek, hogy többnyire nem kapcsolódik hozzá stilisztikai többletérték: hol az egyik, hol pedig a másik arcukat mutatják meg, de a szövegbefogadás során feszültséget nem okoznak, értelmezési nehézségeket nem jelentenek. A nyelvtani értékük is rendszerint gond nélkül megállapítható. Az itt következő idézetekben igeék. (Vö. a [4] és az [5] példákkal!)

- (10) Ő meg csak *nőtt*, dagadó szennye
marasztott.
(*Ellenfelhő*)

- (11) Véres habokban hengergőzött,
S elmerült a véres habokban.
(*Ellenfelhő*)

A (12) számú idézetben a *kihullott* szó kétféle értékben kétszer szerepel:

- (12a) *Kihullott* mind a vérbe borult
vagy szürkén virrasztó éjszaka,
(12b) *kihullott* bánatok barna kötése,
s az ünnepek fénye maradt maga.
(*Pillantás vissza s előre*)

Ha ígéről van szó, mint pl. a (12)-ben az első kiemelt szó esetén, akkor az ragozódik, ragozható az alany személyétől, számától, a cselekvés idejétől, módjától, a tárgy hiányától, határozottságától vagy határozatlanságától függően. Jelen idejű cselekvést jelöl az alábbi idézetekben, a (18)-ban pedig emellett 2. személyű a cselekvés végzője:

- (13) Beléd öltem magam,
s most *nő* benned halálom . . .
(*Szerelem*)
- (14) Egy új boncot *dédelget* ez az ősz,
kinek szemei nagyon, nagyon mélyek.
(*Köszöntés szent magamra*)
- (15) Aki aludt,
riad így.
(*Várj, még ne mondd*)
- (16) Nyugodjék szegény, hajszolt szerzet,
érkezzen, aki mindig *elkésik*.
(*Aki mindig elkésik*)
- (17) Életem delén,
kissé túl a felén,
erembe *fagy* a vér
(*Dél*)

- (18) Most már ne mondd,
 hogy *elhagysz*.
 (*Most már ne mondd*)

Az igenevek viszont – mert a jelen vizsgálódás tárgyát képező jelzői, ill. névszói állítmányi szerepű szavaink befejezett melléknévi igenevek – nem így viselkednek.

E szavainkat másféle szabályok szerint használjuk: állítmányi szerepben érvényes rájuk a számbeli egyeztetés szabálya (pl. ha egyes számban áll az alany, az állítmánynak is egyes számban kell lennie mint a [6]–[9] idézetekben, ill. föl kell vennie a többes szám jelét, ha az alany többes számot kíván). Azaz ilyen szerepben csak a többes szám jelét veheti föl toldalékként a befejezett melléknévi igenév. Az állítmány jelölte tulajdonság időbeliségét az állítmány igei része jelöli, miként a föltételes mód jelzésére is külön szó, a *volna* szolgál. Jelzői használatban – mint az (1)–(5) és a (12b) esetében – az ige-tőhöz járuló *-t* vagy *-tt* igenévképző egyben szóvégzáró toldalék is. Az igenév alakjára a mondat szerkezetében elfoglalt helyzete nincs befolyással, mint ahogy nincs befolyással a melléknévi jelzők esetében sem.

Ettől eltérő alakot csak egészen ritkán vesznek föl jelzői szerepű befejezett melléknévi igeneveink, olyankor, ha – kötelező bővítményként – úgynevezett „mondatszint alá süllyedt alany” áll mellettük. Ilyenkor, kivételesen, toldalékkal lehet, kell bővíteni őket: az igeragozási rendszerből ismert *-a* vagy *-e* (egészen ritkán egyéb) személyraggal. Az ilyen módon használatos befejezett melléknévi igenevek a függőszavak más kategóriáival egyező tulajdonságot mutatnak, „azaz a függőszók általános jellemzője a kétoldali kapcsolat, s ebből a bal oldali az erősebb” (ÁGOSTON, 1974;49). Kortárs nyelvtanaink (nem éppen szerencsésen) igenév-igéknek, ige-igeneveknek nevezik a befejezett melléknévi igenév ilyen, személyraggal ellátott alakjait. Ács Károly költeményeiből a következő példák idézhetők:

- (19) Rühes, *légy*marta gebe görnyed
 amott a poros úton
 (*Tájkép*)
- (20) *Múlt-sodorta* szennyek
 nem áztatnak bünt borba, táncba, csókba
 (*Új koszorú*)
- (21) Szegény költő, *önnevezte*, bozontos,
 kezed kapa, fúró felé mért kapdos?
 (*Ki-ki maga . . .*)

(22) Isten, törvény, sors: buta álmok szülte
 rémképek csupán; dadogó szavakban
 lázas ajkáról ne keress értelmet
(Nézd a világot)

(23) Csak a pillanatot várom,
 amikor majd nyakon ragad

 a *hitted* jó s a *vártad* eszme
(Vers)

Igenév-igék Ács Károly verseiben című dolgozatomban ezeket a példákat részletesen bemutattam (I. CSEH, 1997).

A befejezett melléknévi igenevek a mondatban megjelenhetnek továbbá határozóként is. Ilyenkor is a megfelelő todalék jelzi ezt a szerepkört. Pl.:

(24) egyszerre ejtjük le *csalódottan*
(Újévi körtelefon)

Amikor fokozható, melléknévnek kell tekintenünk a szót, amelyből létrejött:

(25) mind mélyebben és *tömöttebben*
 Összeborulnak a fák fölöttem
(Utóhang egy régi vershez)

Ugyancsak megváltozott a szófaji értékük, ha főnévként használjuk őket. Hogy főnévi értékű szavak, azt a todalékaik is egyértelművé teszik: birtokos személyjellel a (26), és a (27), határozóraggal a (28)-ban, tárgyraggal a (27) és a (29) idézetekben kiemelt szavak töve bővült:

(26) már te is csak olyan vagy, akár ők:
 bosszuló gyűlölettség *megszállottja*.
(Szelíd átok)

(27) Mit látok rajtad? – s ennek fele sem
 tréfa immár – mit is? *A múltamat?*
 Az időt, mely visszafelé halad
(Családi portrék. Testvérek)

- (28) Messze bent, hol összeér a nádas
és a tikkadt levegő elbágyaszt,
csobogó tón, ringó csónakon
elmerenghetsz *múlton*, holnapon.
(„*Nádas tavon*”)
- (29) olyan jó a *múltat* elfeledni
(*Pillantás vissza s előre*)

Az utolsó öt idézetben a kiemelt *megszállott* (*megszállottja*) és *múlt* (*múltamat*, *múlton*, *múltat*) szavakat nem tekinthetjük melléknévi igeneveknek; ezek itt melléknévi igenévi eredetű főnevek. A (25) példában pedig melléknévi igenévi eredetű melléknévből képzett határozószó a *tömöttebben*.

IRODALOM

- ÁGOSTON, 1974: Ágoston Mihály, A magyar függőszók kategóriája. *Jelentéstan és stílusztika*. Szerk. IMRE Samu, SZATHMÁRI István, SZÜTS László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974, 45–50.
- CSEH, 1997: Cseh Márta, Igenév-igék Ács Károly verseiben. *Hungarológiai Közlemények*, 1997, 4., 73–80.
- LŐRINCZE, 1988: Lőrincze Lajos, A befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról. *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. SZÜTS László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988, 637–650.